

TEMURIYLAR DAVRIDA SAVDO ALOQALARI

Narzullaev Iskandar Safarovich

O'zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik o'quv markazining front orti va moliyaviy ta'minot sikli o'qituvchisi, Toshkent shahar

TRADE RELATIONS UNDER THE TIMURIDS

Narzullaev Iskandar

Teacher of the front-back and financial supply cycle of the military training center of the National University of Uzbekistan, Tashkent City

Annotatsiya: Amir Temur va Temuriylar davri XIV-XV asrlarda O'rta Osiyo tarixida uyg'onish davri sifatida "oltin asr" ekanligi va hozirgi vaqtda mamlakatning iqtisodiy barqarorligi uchun milliy iqtisodiy g'oyani shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davridagi iqtisodiy islohotlar doirasida tashqi va ichki savdo aloqalarini rivojlantirish uchun yaratilgan shart-sharoitlar tahlil qilinib, shu bilan birga, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi tub o'zgarishlarning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Temuriylar, savdo-pul, ichki va tashqi aloqalar, karvon, karvonsaroy, mato, tovar, ducat, mis tanga, fulus, chakana savdo.

Abstract: We know that the era of Amir Temur and the Timurids in the XIV-XV centuries is a "golden age" as a period of renaissance in the history of Central Asia. Currently, the formation of a national economic idea for the economic stability of the country is an urgent issue. This article analyzes the conditions created for the development of external and internal trade relations within the framework of economic reforms during the period of Amir Temur and the Timurids, and at the same time, the importance of fundamental changes in the socio-economic life of our country is shown.

***Key words:** Timurids, trade and money, internal and external relations, caravan, caravanserai, fabric, goods, ducat, copper coin, fulus, retail trade.*

Ma'lumki, milliy davlatchiligimiz ming yillik tarixga, boy madaniyatga ega. Binobarin, tashqi iqtisodiy va savdo-valyuta munosabatlari tariximizning eng chuqur qatlamlari bilan chambarchas bog'liqdir. Xususan, u mamlakat iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutadigan savdo va tovar-pul munosabatlarining rivojlanishiga yo'l ochdi. Ayniqsa, Amir Temur davrida uning buyuk hukumati markazi bo'lgan Movarunnahrning savdo-sotiq va madaniy taraqqiyoti izchil rivojlandi. Shuning uchun ham temuriylar davri, ya'ni XIV-XV asrlardagi Uyg'onish davri O'rta Osiyo tarixida "oltin asr" deb ataladi.

XIV-XV asrlarda Movarunnahrning iqtisodiy muhiti. Bu davrda Movarunnahr tarkibiga kirgan Samarqand, Buxoro, Shohruhiya, Andijon, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, Toshkent va boshqa ko'plab shaharlarning topografik qiyofasi keskin o'zgarib, ularning aholisining kasbiy, ichki va tashqi aloqalari tez o'zgardi. rivojlangan. Turli mamlakatlar bilan intensiv savdo, iqtisodiy va madaniy aloqalar natijasida hunarmandchilikning yangi turlari vujudga keldi. Xususan, Samarqand shahrida ixtisoslashtirilgan bozorlar peshtaxtalarida yakka tartibdagi tovarlar sotila boshlandi. Ushbu bozorlarning o'ziga xos xususiyatlari hammani hayratda qoldirdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur o'z xotiralarida Samarqandda Amir Temur davrida maxsus savdo ob'ektlari bo'lganligini alohida ta'kidlagan. U shunday yozadi: "...bu shaharning shunday o'ziga xos xususiyati borki, bu boshqa joyda uchramaydi. Har bir hunarmandning ixtisoslashgan bozori bor va u bir-birining kayfiyati va munosabatiga tayanadi".

Amirning davlat boshqaruvida buzurg (bosh vazir) dan tashqari har bir viloyatda devon deb ataladigan bo'limlar bo'lgan. Ular davlatning soliq yig'ish, tartibni saqlash kabi ishlarini boshqargan, binolar, bozorlar, hammomlar, yo'llar va suv punktlarini o'z nazoratiga olgan. Devon amaldorlari xalqning osoyishta hayoti uchun mas'ul edilar. Shuning uchun ular bozor tarozilarining to'g'riligini, narxning adolatligini o'rgandilar. Markaziy bozorda joylashgan valyuta ayirboshlash shoxobchasida

tovarlar narxi baholandi. To'lovni oshirib yuborgan yetkazib beruvchilarga nisbatan qat'iy choralar ko'rilgan va iste'molchilarning manfaatlarini himoya qilingan. Bozorda, jamiyat oldida firibgarlik, firibgarlik qilgan savdogarlar to'xtatilib jazolandi.

Amir Temur davridagi savdo va pul munosabatlari

Amir Temur davridan boshlab oshkoralik tamoyillari va sivilizatsiyalashgan demokratiya asoslari vujudga keldi. Aholini ijtimoiy himoya qilish va bozordagi monopoliyadan himoya qilish maqsadida import qiluvchilarga tovarlar narxini o'n foizgacha oshirishga ruxsat berildi. Binobarin, ichki iste'mol bozorlari eng sifatli, rang-barang va eng muhimi, eng arzon mahsulotlar bilan to'la edi. Buyuk bobomiz va uning davomchilari mamlakatimizda savdo faoliyatini kengaytirishga katta e'tibor berganlar. Davlatning viloyat va viloyatlaridan o'tgan barcha karvon yo'llarida karvonsaroylar qurilgan. Savdo munosabatlarini rivojlantirish uchun Amir Temur bir kunlik karvon uchun barcha zarur shart-sharoitlarni, ya'ni otlar, yem-xashak, oziq-ovqat, karvonsaroylar va sardob (chanqog'ini qondiradigan joy) qurishni buyurdi, qaroqchilarni qattiq jazolashni, sotuvchilarga g'amxo'rlik qilishni buyurdi.

Temurning "Temur tuzuklari" asarida quyidagi satrlarni o'qishingiz mumkin: "Har bir davlatga savdogarlar va kuzatuvchilarni tayinladim, Xo'tan, Xitoy Mochin (Xitoy), Hindiston, Arab mamlakatlari, Misr, Cham, Rum, Jazoir, Farangiston (Fransiya) qayerga bormasin, o'zlarining nozik matolari va chiroyli sovg'alarini olib kelishsin. Ular bu mamlakatlarda yashovchi xalqlarning ahvoli, har bir davlat hukmdorlari o'z xalqiga, irqiga qanday munosabatda bo'lishlari haqida menga gapirib berishsin". "Shuningdek, men kuzatuvchilar va qonun vakillariga yo'llarni kuzatish, yo'lovchilar, savdogarlar, xorijliklarni kuzatib borish, ularning mol-mulki va boshqa buyumlarini manzilga olib borishda yordam berishni buyurdim. Qotillik yoki boshqa hodisalar sodir bo'lgan taqdirda, ular yo'lda sodir bo'lgan voqea uchun javobgarlikni o'z zimmalariga olishlari kerak". "Men yo'qotilgan yoki boshqa holatlarda sotuvchilar o'z kapitalini davlat hisobidan to'ldirish uchun yetarli miqdorda oltin olishlarini buyurdim". Bu faoliyat natijasida karvon yo'llari tezlashib, ichki va tashqi savdo barqaror rivojlandi.

Movarunnahr va Xurosonning markaziy shaharlarida arkadalar va yangi yopiq bozorlar ko'paydi - chorsu (forscha Chor-to'rt, suq-bozor, chorrahada bozor, savdo joyi. Samarqandda chorsu tarixiy savdo markazi chorrahasida qurilgan. Shaharning oltita asosiy ko'chalari chorrahasida joylashgan) shahar aholisi va dehqonlar hamda ko'chmanchi chorvadorlar o'rtasida doimiy savdo hamkorligi yo'lga qo'yilgan. Markaziy shaharlar tovar ayirboshlash va savdosida muhim rol o'ynay boshladi. Amir Temur sotuvchilar sharofati bilan dunyo obod bo'lishiga ishongan. Shunga ko'ra, yo'llar va savdo tarmoqlarini yaratishga salmoqli sarmoyalar kiritildi. O'z vaqtida Yaqin Sharq va Uzoq Sharq, Yevropa, Ispaniya, Fransiya va Angliya o'rtasida siyosiy va iqtisodiy aloqalar kengaydi. Xususan, Xitoy, Hindiston, Eron, Rossiya, Volga va Sibir bilan muntazam savdo-sotiq olib borilgan.

Amir Temurning iqtisodiy islohotlari bilan aloqalari

Samarqanddan xorijiy davlatlarga, xususan, Rossiya, Tatariston va Sibirga arzon ip, ipak, paxta va tayyor ipdan tayyorlangan gazlamalar, qog'oz, quritilgan mevalar, sholi jo'natildi. Ispaniya elchisi Rui Gonsales de Klavixo o'z kundaligida Samarqand tashqi savdo sohasida yuqori o'rinni egallaganini ta'kidladi: "Rushiya (Rossiya) va Tataristondan charm va bo'yalgan qo'lqoplar, Xitoydan eng chiroyli qirollik matolari, atlas matolari, shuningdek, mushk, yoqut, olmos va xususan, faqat sotib olish mumkin bo'lgan bir nechta narsalar, marvarid, ravon va ko'plab turli xil aromatik va dorivor o'tlar keltirildi.

Hindistondan Samarqandga eng nozik xushbo'y ziravorlar, muskat yong'og'i, yalpiz, doljin bo'yoqlari va hatto Iskandariya qirolligiga berilmagan tovarlar olib kelingan". Klavixo Samarqandni dunyoning eng boy shaharlaridan biri sifatida ta'riflaydi: "Bu zamin hamma narsaga, donga ham, vinoga ham, meva-chevaga ham, parranda va hayvon go'shtiga ham boy. Qo'ylar juda katta edi. Ularning dumlari qo'lda ko'tariladigan darajada og'ir edi, har bir qo'yning dumi sakkiz-o'n kilogrammga yetardi. Ularning soni juda ko'p va ular juda arzon edi, qirol qo'shini Samarqandda to'planganda, bu qo'ylarning bir juftining narxi dukat (Ispaniyada zarb qilingan oltin tangalar) edi. Boshqa tovarlar ham juda arzon edi, bir yarim somon

(Ispaniyadagi don ekinlarida ishlatiladigan donning og'irligi) uchun arpa deyarli yarim real (Ispan valyutasi) edi. Savdo maydonchalari haqida ko'plab faktlar keltiriladi: "Har yili Samarqand shahrida (Movaraunnahr poytaxti nazarda tutiladi) Hindiston, Xitoy, Tatariston (Oltin O'rda) Respublikasidan import qilinadigan tovarlar) sotildi. Bu vaqtga qadar shaharga olib kelingan barcha tovarlarni sotish uchun ko'p joy yo'q edi. Padisha ikki tomonida bozorlar bo'lgan ko'cha qurishni buyurdi. Bu ko'cha bir chetidan boshlanib, o'rtadan o'tib, shaharning boshqa chekkasidan chiqishi kerak edi. Hukmdor bu ishni ikki sarkardaga qoldirdi. Ular kechayu kunduz tinmay mehnat qilishlari va buning uchun o'z boshlari bilan mas'ul bo'lishlari kerakligini juda yaxshi bilishardi. Yo'lda turgan uylar vayron bo'lib, haydab chiqarildi... Ko'chalarning ikki tomonida har bir do'kon oldida marmar kursilar o'rnatilgan bozorlar bor edi. Do'konlar ikki xonadan iborat edi. Ko'chaning tepasi gumbazlar (tim) bilan qoplangan va u kunduzgi yorug'lik kirib boradigan kichik teshiklardan iborat edi. Qurilish tugashi bilan bozor savdogarlar bilan gavjum... Xuddi shu yili (1404), iyun oyida Kambalek shahridan (Xanoy, Pekin) Samarqandga sakkiz yuz tuyadan iborat savdo karvonlari yetib keldi". Ispaniya elchisi ta'kidlaganidek, "katta to'y munosabati bilan hukmdor buyurgan: "Samarqand shahrining savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchilari: boshqa shaharlarning valyuta (sarrof), gazlama (chitfurush), zargarlik buyumlari va turli tovarlar sotuvchilari, oshpazlari, qassoblari, novvoylari va hunarmandlari hukmdorning markaziy maydoniga borib, savdo-sotiq uchun chodirlar qurib, yarmarkalar uyushtirsinlar." Keyin shaharni tark etgan barcha savdogarlar va sotuvchilar qirolning markaziy maydoniga kelishdi. Aytish joizki, Eronning Sultoniya shahri arxiyepiskopi Ian (Jon, ba'zi manbalarda Jon de Galonifontibus deb ham ataladi) Amir Temur elchisi bo'lgan. Uning "Amir Temur va uning saroy xotiralari" (memoires sur sur tamerlan et sa cour) nomli xotiralari o'tgan olti yuz yil davomida yaratilgan mingdan ortiq asarlar orasida ishonchli va xolis manba sifatida muhim o'rin tutdi. Bu nodir asar Amir Temur bilan shaxsan va yaqin aloqada bo'lgan Ibn Arabshoh, Ibn Xaldun, shuningdek, Yevropa elchisi Klavixo kabi tarixiy mualliflar asarlari bilan bir qatorda

turishi bilan qimmatlidir. Jan ushbu asarning “Temur saltanati va uning shahar qoidalari” bo‘limida savdo munosabatlariga oid quyidagi e’tiroflarni bayon qiladi: “U o‘z fuqarolariga bir qancha soliq va to‘lovlarni o‘rnatgan bo‘lsa-da, chet ellik savdogarlarga katta e’tibor qaratgan va ayniqsa, frantsuz va nasroniylarni o‘z saltanatida ularning xavfsizligini ta’minlashga undagan. U ko‘p hududlarda jon va tuz uchun soliqlarni bekor qildi va ularni faqat yirik shaharlarda undirishni buyurdi. O‘z davlati hududida u savdogarlarning hayotiga tahdid solganlarni qattiq jazoladi: Targoviyaliklarga zarar etkazgan mamlakatlar aholisi etkazilgan zararni ikki baravar ko‘p miqdorda qoplashlari yoki yo‘qolgan mol-mulkning besh baravari miqdorida jarima undirishlari kerak edi”.

Temuriylar davridagi savdo va pul munosabatlari

Temuriylar tomonidan tashkil etilgan elchiliklar xorijiy davlatlar bilan savdo-sotiqni kengaytirishda muhim rol o‘ynadi. XIX-asrning birinchi choragida Amir Temurning o‘g‘li Shohrux va uning nabirasi Ulug‘bek o‘z mamlakatlari bilan Xitoy o‘rtasida muntazam ravishda elchi almashib turdilar. Mirzo Ulug‘bek Movarunnahr shahrini yaxshi boshqardi, xususan, tashqi siyosatni buyuk yo‘lboshchi xohlagandek olib bordi. U bilan tashqi va ichki siyosatga oid har qanday masalalarni muhokama qilish va muvofiqlashtirishga ishonchi komil edi. Tabiiyki, Xitoy temuriylar bilan savdo qilishdan manfaatdor edi. Bu mamlakatga otlar asosan Movarunnahr va Xurosondan olib kelingan. Samarqandlik savdogarlar va elchilar ikki-uch yilda bir marta Xitoyga (Pekinga), xitoylik savdogarlar esa Samarqand va Xitoyga muntazam ravishda borib turdilar. 1418-yilda Shohrux va Ardasher elchilari Xitoyda edi. Keyingi yili Li Di va Chong-Ku Xitoydan Samarqand va Xitoyga elchi bo‘lib kelishdi. Ular Shohrux va Ulug‘bekka do‘stona munosabatlarni mustahkamlash ramzi sifatida maktublar, qimmatbaho sovg‘alar yuborishdi. 1420 yilda Shohrux va Ulug‘bek 530 kishilik elchilik karvoni bilan Xitoyga boradilar.

Movarunnahrdan Xitoyga ikki karvon yo‘li ochilgan. Birinchisi Toshkent, Sayram, Ettisuv, Turfon (Sharqiy Turkiston) va Qumul shaharlari orqali, ikkinchisi esa Xo‘jand, Qo‘qon, Marg‘ilon, Andijon, O‘sh, Oloy vodiysi orqali va Farg‘ona

vodiysidagi Qashqar, Xo‘tan va Erkend shaharlari. Bu yo‘llarning xavfsizligiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shohrux va Ulug‘bek davrida Tibet va Hindiston bilan qo‘shnichilik aloqalari o‘rnatildi. XV-asrning birinchi yarmida mamlakatning iqtisodiy gullab-yashnashi, ayniqsa, hunarmandchilik va ichki savdoning rivojlanishi ko‘p jihatdan amalga oshirilgan pul islohotlariga bog‘liq edi.

Amir Temur davrida qirqta shaharda, xususan, Samarqandda pul zarb qilingan, daromadning chorak qismi davlat xazinasiga ajratilgan. Tarixiy xronologiyada ta‘kidlanganidek, mablag‘ etishmasa, harbiylarga kvitansiyalar berildi. Avval Amir Temur, keyin temuriylar mamlakatda pul birligini joriy qilgan. Amir Temur olti grammlik “tanga” va yarim grammlik kumush tangalar zarb qilishni buyurgan, ular “miri” deb atalgan. Ular Suyug‘g‘atmish va Sulton Mahmudxon nomi bilan atalgan va Movarunnahr, Xuroson, Eron, Ozarbayjon va Iroqning 40 dan ortiq yirik shaharlarida zarb qilingan. Shohruh Mirzo Movarunnahr va Xuroson sarkardasi sifatida Astrobod, Buxoro, Domgon, Isfahon, Kushon, Kermon, Qum, Nishopur, Marv, Samarqand, Sabzavor, Sulton kabi shaharlarda kumush tangalar zarb qilishni buyurdi. Tabriz, Xorazm, Hirot, Sheroz va boshqa shaharlarda pul ishlab chiqarishga asos solgan, shu orqali ichki savdoni tartibga solgan. Ichki chakana savdoda mahalliy hokimlar tomonidan zarb qilingan mayda mis pullar “fulus” keng qo‘llanilgan. Bu esa ichki va tashqi savdo aloqalarining yanada rivojlanishiga yordam berdi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, 1428-yilda Ulug‘bekning Fulu pullari borasidagi islohoti katta ahamiyatga ega edi.

Ulug‘bek aholini ichki chakana savdoga jalb qilish maqsadida muomaladagi barcha yengil va mayda o‘zgarmas pullarni man qildi. Kichik mis tangalarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish maqsadida Buxoro, Samarqand, Qarshi, Termiz, Toshkent, Shoxruxiya, Andijonda tanga zarb qilinadigan maxsus joylar ochdi. U erda bir xil og‘irlikdagi fuluslar muomalaga chiqarildi. Qisqa vaqt ichida pul muomalasini markazlashtirish maqsadida eski mayda pullar yangi fulus bilan almashtirildi, tangalar zarb qilingan joylar to‘xtatildi, fasatgina bitta tangalar zarb qilingan joy Buxoroda saqlanib qolindi. Mirzo Ulug‘bek xalq orasida “fulusi adliya”, ya’ni

“adolatli o‘zgarish” nomi bilan mashhur edi. Yana bir muhim ma’lumot: Ulug‘bek tashqi savdo daromadlarini ko‘paytirish uchun savdo solig‘ini “ko‘tardi”. Bu usul davlat xazinasini boyitishga xizmat qiladi. Lekin bu xorijlik savdogarlar uchun har doim ham qulaylik yaratmagan, proteksionizm siyosati qo‘llanilgan; bugungi kunda ma’lum bo‘lgan "odatlar" so'zi turkiy "tamga boji" so'zidan kelib chiqqan. Bu o‘sha davrlarda mamlakatimizda savdo aloqalari yuksak darajada rivojlanganidan dalolat beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, XV-XVI asrlar barqarorlashuvning o'ziga xos iqtisodiy va siyosiy davri hisoblangan. Amir Temur va Temuriylar davrida savdo aloqalari ijtimoiy-iqtisodiy farovonlik omili sifatida e’tirof etilib, taraqqiyot davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Bu tarixiy manbalarda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Davriy pul islohotlari mamlakatda ichki va tashqi savdo, hunarmandchilik va sanoat rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Movarunnahr va Xurosonda markaziy hokimiyatning barqarorligi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qildi.

Amir Temur va Temuriylar tomonidan olib borilgan faol iqtisodiy siyosat tufayli ajdodlarimiz yaratgan va hukmronlik qilgan buyuk davlat bilan o‘sha davrning rivojlangan davlatlari, jumladan, Yevropa davlatlari o‘rtasida aloqalar yo‘lga qo‘yildi. Bu esa, o‘z navbatida, dunyoning ko‘plab mamlakatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalar va madaniy taraqqiyotning rivojlanishiga xizmat qildi. Va, albatta, bu borada amalga oshirilgan islohotlar tarixan ildiz otgan va bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Temur va temuriylar davridagi iqtisodiy islohotlarni o‘rganishga asoslangan bilimlarimiz milliy iqtisodiy tafakkurimizni yanada rivojlantirishning fundamental asosi bo‘lib, undan amaliy foydalanish mamlakatimiz iqtisodiy yuksalishiga salmoqli hissa qo‘shmoqda

Adabiyotlar

1. Xalqaro Amir Temur fondi, 2011. Temur qoidalari. Toshkent, b. 181.

2. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004. Toshkent, 1-bet. 867.
3. Razzoqov A. va Urmanov N., 2005. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining iqtisodiy g'oyalari. Darslik. Toshkent, b. 359.
4. Ruy Gonsales de Klavixo, 2010. Samarqandga sayohat - Amir Temur saroyi (1403-1406). Toshkent, b. 261.